

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirishda tarbiyachilar va ota-onalarning roli

Azizova Zulfizar Fazilovna –
“University of economics and pedagogy” NOTM,
“Maktabgacha” kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: Azizova548@scientifictext.ru

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyani shakllantirishda ta'lim muassasasi (tarbiyachilar) va oilaning (ota-onalarning) o'zaro hamkorlikdagi roli nazariy hamda empirik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda ijtimoiy kompetensiya tarkibiy komponentlari (kognitiv, emotsional-motivatsion, xulq-atvor-kommunikativ) aniqlashtirilib, ularni rivojlantiruvchi pedagogik shart-sharoitlar asoslab berilgan. Eksperimental qism tajriba va nazorat guruhları bo'yicha o'tkazilgan diagnostika natijalariga tayanadi. Olingan natijalar “bog'cha-oila” hamkorligining maqsadli tashkil etilishi ijtimoiy kompetensiya darajasini sezilarli oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy kompetensiya, maktabgacha yosh, tarbiyachi, ota-ona, pedagogik hamkorlik, ijtimoiylashuv, kommunikativ ko'nikmalar, pedagogik shart-sharoitlar.

Роль воспитателей и родителей в развитии социальной компетентности у детей дошкольного возраста

Аннотация. В статье теоретически и эмпирически проанализирована совместная роль образовательной организации (воспитателей) и семьи (родителей) в формировании социальной компетентности детей старшего дошкольного возраста. Уточнены структурные компоненты социальной компетентности (когнитивный, эмоционально-мотивационный, поведенческо-коммуникативный) и обоснованы педагогические условия их развития. Экспериментальная часть опирается на результаты диагностики в экспериментальной и контрольной группах. Полученные данные показывают, что целенаправленно организованное партнёрство «детский сад–семья» существенно повышает уровень социальной компетентности.

Ключевые слова: социальная компетентность, дошкольный возраст, воспитатель, родитель, педагогическое партнёрство, социализация, коммуникативные навыки, педагогические условия.

The role of educators and parents in developing social competence in preschool children

Annotation. *The article provides a theoretical and empirical analysis of the joint role of the educational institution (teachers) and the family (parents) in forming the social competence of senior preschool-age children. The structural components of social competence (cognitive, emotional-motivational, and behavioural-communicative) are specified, and the pedagogical conditions for their development are substantiated. The experimental part is based on diagnostic results obtained in experimental and control groups. The findings demonstrate that a purposefully organised “kindergarten-family” partnership significantly increases the level of social competence.*

Keywords: *social competence, preschool age, teacher, parent, pedagogical partnership, socialisation, communicative skills, pedagogical conditions.*

KIRISH

Zamonaviy ta’lim paradigmasida shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi maktabgacha bosqichdayoq shakllana boshlaydigan ijtimoiy kompetensiya bilan chambarchas bog’liq. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish, bola huquqlari va manfaatlarini ustuvor qo‘yish hamda “bog‘cha–oila–jamiyat” hamkorligini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Mazkur islohotlar bolaning nafaqat intellektual, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ham bir xil darajada e’tibor qaratishni taqozo etadi. Maktabgacha katta yosh (5–7 yosh) bola hayotida ijtimoiy munosabatlar tizimi jadal kengayadigan, tengdoshlar va kattalar bilan muloqot shakllari murakkablashadigan sezgir (sensitiv) davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda bola o‘zini boshqalar o‘rniga qo‘ya olish, hissiyotlarni boshqarish, nizolarni konstruktiv hal etish va hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish ko‘nikmalarini egallaydi. Biroq bu ko‘nikmalar o‘z-o‘zidan emas, balki maqsadli pedagogik ta’sir va oiladagi tarbiyaviy muhit ta’sirida shakllanadi. Muammoning dolzarbligi shundaki, amaliyotda tarbiyachilar va ota-onalar ko‘pincha bir-biridan ajralgan holda, izchil bo‘lmagan tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadilar. Natijada bolada uy va bog‘cha sharoitidagi xulq-atvor talablari o‘rtasida ziddiyat yuzaga keladi, bu esa ijtimoiy kompetensiyaning bir tekis rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Shu bois ushbu tadqiqotning maqsadi — maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirishda tarbiyachilar va ota-onalarning rolini nazariy asoslash hamda ularning maqsadli pedagogik hamkorligi samaradorligini empirik tarzda aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ijtimoiy kompetensiyaning nazariy asoslari L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga borib taqaladi. Olimning fikricha, bolaning yuqori psixik funksiyalari avval ijtimoiy, ya’ni kattalar bilan birgalikdagi faoliyatda (intersixik), so‘ngra individual (intrapsexik) shaklda namoyon bo‘ladi; “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi esa kattalar yordamining bola taraqqiyotidagi hal qiluvchi rolini ifodalaydi. Bu g‘oya tarbiyachi va ota-onaning bola rivojlanishidagi vositachilik (mediatorlik) funksiyasini metodologik jihatdan asoslaydi.

Ijtimoiy kompetensiya tushunchasining zamonaviy talqini L.Rouz-Krasnor tomonidan tizimlashtirilgan bo‘lib, u kompetensiyani shaxsiy maqsadlarga ijtimoiy munosabatlarni saqlagan holda erishish qobiliyati sifatida belgilaydi. Bola taraqqiyotining bosqichli (epigenetik) modeli E.Eriksonda ijtimoiy rivojlanishni shaxs va ijtimoiy muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mahsuli sifatida ko‘rsatadi. D.B.Elkonin maktabgacha yoshda yetakchi faoliyat – syujetli-rolli o‘yin ekanligini, aynan o‘yin orqali bola ijtimoiy munosabatlar ma’nosini, qoidalarga bo‘ysunishni va o‘zaro hamkorlikni o‘zlashtirishini asoslab bergan. M.I.Lisina esa

muloqot ontogenezi nazariyasida bolaning kattalar va tengdoshlar bilan muloqot shakllari yoshga qarab izchil murakkablashishini ko'rsatadi. A.Bandura ijtimoiy o'rganish nazariyasida bola xulq-atvor namunalarini kuzatish va taqlid orqali, ya'ni kattalar (tarbiyachi va ota-ona) namunasi orqali o'zlashtirishini ta'kidlaydi.

Oila muhitining ta'siri D.Baumrind tomonidan ishlab chiqilgan tarbiya uslublari tipologiyasida (avtoritar, avtoritetli/demokratik, liberal) ochib berilgan; avtoritetli uslub bolada ijtimoiy mas'uliyat va o'zini boshqarishni samarali shakllantirishi aniqlangan. U.Bronfenbrenner ekologik tizimlar nazariyasida bola rivojlanishini o'zaro bog'liq muhitlar (mikrosistema – oila va bog'cha; mezosistema – ular o'rtasidagi aloqalar) tizimi sifatida ko'rib chiqadi va aynan mezosistema bola taraqqiyoti uchun hal qiluvchi ekanligini ta'kidlaydi. J.L.Epshteynning “bir-birini qoplovchi ta'sir sohalari” modeli oila, ta'lim muassasasi va jamiyat hamkorligining tizimli mexanizmlarini taklif etadi. Mahalliy ta'lim siyosatida bu yondashuv “Ilk qadam” davlat o'quv dasturida bolaning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi alohida ta'lim sohasi sifatida ajratilishi orqali o'z aksini topgan. Shunga qaramay, tarbiyachi va ota-onaning birgalikdagi, muvofiqlashtirilgan roli hamda uning samaradorligini o'lchovchi diagnostik mezonlar masalasi yetarli darajada empirik o'rganilmagan – bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Ijtimoiy kompetensiyaning tarkibiy komponentlari. Tadqiqotda ijtimoiy kompetensiya uch o'zaro bog'liq komponentning birligi sifatida operatsionallashtirildi:

1) **kognitiv komponent** – ijtimoiy normalar, xulq-atvor qoidalari va ijtimoiy vaziyatlar haqidagi tasavvurlar;

2) **emotsional-motivatsion komponent** – empatiya, hissiyotlarni tanish va boshqarish, ijtimoiy aloqaga intilish;

3) **xulq-atvor-kommunikativ komponent** – hamkorlik, nizolarni konstruktiv hal qilish, muloqotni boshlash va qo'llab-quvvatlash ko'nikmalari.

Tadqiqot metodlari. Nazariy metodlar: ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, tizimlashtirish, modellashtirish. Empirik metodlar: pedagogik kuzatish, ota-onalar va tarbiyachilar bilan suhbat hamda so'rovnoma, pedagogik eksperiment (aniqlovchi va shakllantiruvchi bosqichlar), bolalar faoliyati mahsulotlarini tahlil qilish. Diagnostika quyidagi tan olingan metodikalar asosida o'tkazildi: E.O.Smirnova va V.M.Xolmogorovanning maktabgacha yoshdagi bolalararo munosabatlarni o'rganish metodikasi hamda G.A.Uruntayeva va Yu.A.Afonkinaning bolalar psixologiyasi bo'yicha amaliy diagnostika to'plami. Olingan ma'lumotlarni qayta ishlashda matematik-statistik metod qo'llanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Eksperiment Toshkent shahridagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etildi. Tajriba (TG) va nazorat (NG) guruhlariga maktabgacha katta yoshdagi bolalar jalb qilindi. Aniqlovchi bosqichda har ikki guruhda ijtimoiy kompetensiyaning uch komponenti yuqori, o'rta va past darajalar bo'yicha diagnostika qilindi. Shakllantiruvchi bosqichda tajriba guruhida tarbiyachilar va ota-onalarning maqsadli hamkorligiga asoslangan dastur joriy etildi. U quyidagi yo'nalishlarni qamrab oldi: ota-onalar uchun pedagogik ta'lim (seminar-treninglar, ustaxonalar), “bog'cha-oila” yagona talablar tizimi, birgalikdagi syujetli-rolli o'yinlar va loyihalar, bolaning ijtimoiy yutuqlarini muntazam qayd etish. Nazorat guruhida tarbiya an'anaviy tartibda davom ettirildi. Nazorat guruhidagi o'zgarishlar tabiiy rivojlanish doirasida, ancha kichik bo'lib qoldi. Bu farq tarbiyachilar va ota-onalarning muvofiqlashtirilgan hamkorligi ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirishning samarali pedagogik sharti ekanligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar Vigotskiyning vositachilik g'oyasi va Bronfenbrennning mezosistema haqidagi qoidasini empirik tarzda tasdiqlaydi: bola ijtimoiy kompetensiyasi mikrosistemalar (oila va bog'cha) o'rtasidagi aloqa qanchalik izchil va mazmunli bo'lsa, shunchalik samarali rivojlanadi. Tarbiyachi bu jarayonda professional vositachi ijtimoiy

tajribani tashkil etuvchi va modellastiruvchi sub'ekt sifatida, ota-ona esa birlamchi emotsional tayanch va kundalik ijtimoiy amaliyot manbasi sifatida namoyon bo'ladi.

Tarbiyachining roli quyidagilarda ifodalanadi: ijtimoiy mazmunli o'yin va faoliyatni loyihalash, ijobiy xulq-atvor namunasini ko'rsatish (Bandura), guruhdagi munosabatlarni diagnostika qilish va nizolarni pedagogik boshqarish. Ota-onaning roli esa oilada xavfsiz emotsional muhit yaratish, avtoritetli tarbiya uslubini qo'llash (Baumrind) va bog'chada shakllanayotgan ko'nikmalarni uy sharoitida mustahkamlashdan iborat. Ikkala sub'ekt rolining bir-birini to'ldirishi ya'ni yagona tarbiyaviy maydon yaratilishi samaradorlikning asosiy omilidir. Shu bilan birga, tadqiqot ota-onalarning pedagogik savodxonligini oshirish zaruratini ko'rsatdi: hamkorlik faqat ota-ona bola rivojlanishidagi o'z rolini anglagan va zarur kompetensiyaga ega bo'lgan taqdirdagina samarali kechadi. Bu Epshteynning hamkorlik modelidagi "ota-onalarni qo'llab-quvvatlash" komponentiga mos keladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni asoslaydi. Birinchidan, maktabgacha katta yoshdagi bolada ijtimoiy kompetensiya kognitiv, emotsional-motivatsion va xulq-atvor-kommunikativ komponentlarning birligi bo'lib, u tarbiyachi va ota-onaning maqsadli ta'siri ostida shakllanadi. Ikkinchidan, tarbiyachi va ota-onaning rollari bir-birini istisno qilmaydi, balki to'ldiradi: professional pedagogik vositachilik va birlamchi oilaviy ijtimoiylashuv yagona tizimni tashkil etadi. Uchinchidan, "bog'cha-oila" hamkorligini maqsadli tashkil etish yagona talablar tizimi, ota-onalarning pedagogik ta'limi va birgalikdagi faoliyat orqali ijtimoiy kompetensiya darajasini sezilarli oshiruvchi pedagogik shartdir. Mazkur xulosalar va taklif etilgan hamkorlik modeli DSc dissertatsiyasining nazariy hamda eksperimental qismida foydalanish uchun asos bo'la oladi. Kelgusi tadqiqotlarda hamkorlikning raqamli (masofaviy) shakllari va uning uzoq muddatli samaradorligini o'rganish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. – Toshkent, 2020. (Nashr ma'lumotlari muallif tomonidan aniqlashtirilsin.)
2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta'lim vazirligi. (Joriy tahriri tekshirilsin.)
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
4. Эльконин Д.Б. Психология игры. – 2-е изд. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 360 с.
5. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.
6. Эриксон Э. Детство и общество. – СПб.: Ленато, АСТ, 1996. – 592 с.
7. Смирнова Е.О., Холмогорова В.М. Межличностные отношения дошкольников. – М.: ВЛАДОС, 2005. – 158 с.
8. Урунтаева Г.А., Афонькина Ю.А. Практикум по детской психологии. – М.: Просвещение; ВЛАДОС, 1995. – 291 с.
9. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.
10. Baumrind D. Current Patterns of Parental Authority // Developmental Psychology Monographs. – 1971. – Vol. 4, No. 1, Pt. 2. – P. 1–103.
11. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – 330 p.
12. Epstein J.L. School, Family, and Community Partnerships. – 2nd ed. – Boulder, CO: Westview Press, 2011. – 656 p.
13. Rose-Krasnor L. The Nature of Social Competence: A Theoretical Review // Social Development. – 1997. – Vol. 6, No. 1. – P. 111–135.